

LA FILOSOFIA EN EL CONCILI DE NICEA,

PEL DR. MIQUEL VILATIMÓ, PREV., PROFESSOR DE FILOSOFIA
EN LA UNIVERSITAT PONTIFÍCIA DE TARRAGONA

LA CRISI INTEL·LECTUAL, RELIGIOSA I MORAL EN NÉIXER EL CRISTIANISME

En tota la gran conca mediterrània hi havia una greu i formidable crisi intel·lectual, religiosa i moral llavors que el cristianisme començava d'establir-s'hi.

La filosofia hel·lènica, que durant sis centúries havia il·luminat tan esplèndidament la intel·lectualitat humana, se n'anava tristament a la posta com tota l'elegant civilització grega, tan afinada però tan cor-freda. Lliurada a si mateixa, sense cap ajut de revelacions divines, s'anava decandint i defallia, per últim, tot maldant per a resoldre els cabdals problemes de religió i moral, els més transcendents per a l'home, i precisament ací és on ella es sentia més feble, on la seva meravellosa clarividència se li tornava més boirosa, talment, que se li estroncà la seva fecunditat, exhaurí les seves forces i morí en els seus darrers i fracassats intents neo-platonians, d'estructurar, i més encara de fonamentar, una moral i una mística. I no té res d'estrany; car a la religió i la moral, transcendents com són per llur principi i llur fi, els cal, així mateix, una base i una llum sobrenaturals.

I és verament providencial que mentre l'esplendor del pensament grec se n'anava a aqueixa posta una altra aurora eixia de l'Orient; mes era aquesta, *oriens ex alto*: la religió i la moral de Jesucrist, divina i humana alhora; demanant a la mesquina raó l'obsequi de la Fe i retornant-li en canvi, per la generosa revelació divina, la guia i les clarícies que li mancaven.

Al marge del cristianisme que naixia hi quedava encara una altra decadència, més ben dit, un altre cadàver: el judaisme. El poble d'Israel, l'escollit per Déu com a fill predilecte, jeia retut, altra volta, sota el formidable jou romà. Però més encara que l'atuïment nacional, el deixava esmaperdut la desorientació doctrinal messiànica exacerbada encara per la dominació estrangera. Massa carnals que eren, es pensaven que el Messias fóra un redemptor i un conqueridor tot terrenal. I un cop vingut, Déu i home vertader, Senyor de la terra i del cel, no el conegueren ni el volgueren conèixer; *in propria venit et sui cum non receperunt* (1). I esperant-lo com encara l'esperen, ja de bell antuvi, tots els jueus

(1) Jn. I, 11.

inconvertos s'oposaven al cristianisme naixent; i dels qui es convertien, a molts d'ells els restava encara un llevat tan gran de judaisme que els era un perill per a la puresa de la doctrina evangèlica.

ELS GRANS CORRENTS MENTALS QUE ES TROBAREN I TOPAREN A NICEA

Heus ací, doncs, els tres grans corrents mentals que es trobaren i toparen en el gran Concili de Nicea: les escorrialles de l'hellenisme que amb el neo-platonisme plotinià feia la última revifalla de caràcter religiós-moral; el judaisme, ja caducat, però que com a doctrina es mantenia entre alguns intellectuals, gràcies al maridatge que féu amb l'hellenisme per ministeri de Filon, i, per últim, els cristians purs, fidels senzillament a l'Evangeli de Nostre Senyor Jesucrist.

La mentalitat, i encara més el cor, d'aquests tres agrupaments eren ben diversos. No cal dir que la filosofia grega era exclusivament i humanament racionalista, i en els seus últims temps degenerava en una esbojarrada fantasia que suplantava la raó.

El judaisme, filosòficament, era ben pobre; en canvi, però, tenia una revelació divina, la Santa Bíblia, encara que molt incompleta i que, per tant, havia d'ésser completada i aclarida, com tanmateix ho fou, pel Nou Testament.

I el cristianisme, en els seus inicis, no fou pas establert com una escola doctrinal amb la qual s'hagués de convèncer els seus adeptes tan solament pel raciocini. Aparegué la sagrada persona de Nostre Senyor Jesucrist; donà motius, d'altra banda ben racionals, de la seva divinitat i llavors Ell i després la seva Església demanen a tothom fe en les seves revelacions, amor a la seva persona i pràctica de les seves ensenyances.

La doctrina estructurada racionalment, la filosofia cristiana, ve després i suposa i ha de basar-se en aquests fets previs. Per això fou relativament tardana dintre la nostra Església. Els primitius cristians tenien fe en Nostre Senyor Jesucrist i l'amaven; es feien fills de la nostra santa Mare l'Església, i l'obeïen i no es preocupaven pas gaire de fer una filosofia religiosa que expliqués la seva fe, mostrés la seva no repugnància amb la raó i estructurés sistemàticament un cos de doctrina sota la llum sobrenatural de les veritats revelades. Això vingué més tard i fou justament per la necessitat d'haver de defensar-se i d'haver de respondre als atacs dels adversaris de la nostra santa fe, posats, naturalment, sota el punt de vista d'una filosofia merament naturalista.

Aquests atacs eren fets pels dos bàndols susdits: l'un, ja més o menys dogmatista, el judaic, i l'altre, purament racionalista, el neo-platònic que era la filosofia que dominava els gentils fins al temps del Concili de Nicea.

LA FILOSOFIA DELS PARES DE L'ESGLÉSIA. LES APOLOGIES

Per una exigència ineludible de la polèmica, com per ésser la mentalitat comú de l'època, els Pares de l'Església qui la defensaren durant els tres primers segles, empraren el llenguatge neo-platònic. Però com que d'una banda tot i emprant així un llenguatge comú significaven uns i altres coses ben diverses, d'altra banda els filòsofs consideraven equivocadament el cristianisme com una altra filosofia qualsevol i per últim als Pares de l'Església el que els interessava primordialment era de mantenir i difondre la fe i llei de Jesucrist, i així, per a ells, la filosofia tenia una importància ben secundària. D'aquí en resultaren sovint molts malentesos i el llenguatge d'alguns Sants Pares de l'Església a voltes ben imprecís i equivocat i tot. Llur fe era ben viva, ferma i pura; els mancava només la tècnica filosòfica o, si es vol, la *teologia racional* per a exposar-la. Tot i emprenent-la, però, per raó de les polèmiques dels contraris, i, per tant, a contracor es produí llavors una dissensió — que havia de reproduir-se fortament al segle XI — entre dos extremismes: els qui en matèries religioses, i àdhuc reconegudes com a dogmàtiques, donaven la primacia a un raciocini a ultrança i exclusiu, i els qui encastellats en la revelació dogmàtica s'aturen a la nua proclamació de la veritat revelada rebutjant tot intent d'explicació racional ni que fos de conformitat i confirmació filosòfica. Així Sant Ireneu, Tacià, Tertullià, blasmen sovint la mateixa filosofia retraient-ne les seves contradiccions, l'oposició de tants sistemes que isoladament semblarien veritables, llur insuficiència moral, manca de certesa, etc. Cal reconèixer, però, que llur manca de ponderació en el blasme es justifica per la reacció motivada per l'excés contrari dels racionalistes gnòstics contra els quals polemitzaven.

D'altres Pares de l'Església, en canvi, empararen de bonhora la filosofia i ben encertadament que se'n serviren. Octavi fou un dels qui, en aital sentit, primerament la defensaren, però principalment Sant Justí. Ell explica les veritats, que tanmateix siguin ben certes, dels filòsofs no cristians pel *Λόγος σπερματικός* que, abans de l'Encarnació, es comunicava a l'estat de germen, parcialment o en penombra. La filosofia, segons ell, condueix al cristianisme, i afegeix bellíssimament — cosa d'interès incommensurable — que *el cristianisme és la filosofia completa* per tal com, diu ell, posseeix el *Λόγος μορφωθείς*. Sant Justí, doncs, en les seves dues *Apologies* és el primer dels Pares de l'Església que parla com a filòsof i adreçant-se a filòsofs. I fa notar, amb molt d'interès, que la seva filosofia, que es basa en la fe en Jesucrist, és la veritable filosofia, és a dir, molt més *racional* que no pas les fantasies i arbitràries imaginacions amb les quals els gnòstics suplien la insuficiència racional humana. I no és pas estrany; car la raó humana, quan es posa sota la llum i la guia de la fe, sense perdre gens

del seu valor se li eixamplen encara els horitzons i se li multipliquen les iniciatives.

Els començaments, però, foren dificultosos com ho són en tota cosa. L'empresa era arriscada i ardua i el treball a fer, enorme. Calia, en primer lloc, coordinar els dogmes mostrant-ne l'avinença i el mutual complement; precisar-ne el sentit segons la mentalitat més comuna, o sia, segons la filosofia de l'època, i aqueixa era l'obra dels *apologistes*. 'Απολογία ja vol dir *defensa, justificació*, i, per tant, la doctrina dels apologistes cristians i àdhuc la causa determinant de llur treball i fins i tot el caràcter de llur mètode i la seva finalitat suposen un atac, una escomesa; no cal buscar, doncs — i no s'hi valdria — en les apologies, un tractat complet de la doctrina cristiana ni de tots els dogmes que la informen. Com i també cal declarar, d'una vegada, que l'apologètica no solament no és ni pot ésser un tractat de filosofia, diguem-ne professional, sinó que pertany més directament a la teologia o millor dit a la *dogmàtica*. Mes aqueixa explicació racional de la dogmàtica, és a dir, ço que se'n diu vulgarment teologia, constitueix la part, o millor, la funció més noble, més ampla i més elevada de la filosofia.

Si volem, doncs, conèixer una apologia i judicar el valor que tingui cal pendre el punt de mira dels atacs als quals ella fa el contracop de la defensiva.

I els atacs doctrinals, filosòfics, que principalment sofrí l'Església abans del Concili de Nicea foren el racionalisme gnòstic, el neo-platonisme i el judaisme.

EL Gnosticisme

Γνώσις, a dreta llei, vol dir *coneixement*. Gnosticisme, doncs, vol dir amor al raciocini, a la ciència, cosa digna i àdhuc meritòria. La fe no exclou la raó; Déu ha volgut, precisament, que la fe fos raonable. Per això, ja des dels orígens del cristianisme, la doctrina cristiana, a més del coneixement per la fe, admetia i fomentava una legítima i ortodoxa γνώσις; de la qual ja es fa referència en l'Evangeli de Sant Lluç, II, 52 i en la Carta de Sant Pau als Corintis, VIII, 7 i XIII, 8. En aquest sentit ortodox la defineix clarament Jodet (2): "És, al costat de la fe, l'estudi aprofundit dels dogmes amb l'auxili de les llums de l'Es-criptura i de la Tradició". Recerca, doncs, principalment els motius i l'objecte de la fe. Els intellectuals i els primers filòsofs que es convertiren són els qui amb més delit s'hi donaren. Ja s'és dit i repetit, bellament, que els primers filòsofs que es convertiren continuaren vestint el mantell de filòsofs.

Al costat, però, de la γνώσις ortodoxa, en el II i III segle n'apareix una altra qui es desentén de la fe, es fa purament racionalista, mantenint, però, un caràcter essencialment religiós, escripturístic i, fins i tot, cristià, interpretant,

(2) *Dictionnaire de Théologie Catholique*. Vacant-Mangenot, *Gnosticisme*.

però, les Sagrades Escripures i la Cristologia, no pas segons la fe ni segons la història, sinó amb una esbojarrada fantasia oriental, puix que a l'Àsia tingué el seu origen, i multiplicada encara incommensurablement pel caprici singular de cada individu o de cada capitost de les seves innombrables sectes. Sant Pau ja s'hi refereix així mateix i combat llur falsa *γνώσις* (3).

Per gnosticisme s'entén, doncs, aqueixa mena de racionalisme religiós que amb el mateix o altres noms i amb els mateixos o consemblants punts doctrinals s'és anat mantenint fins als nostres dies amb el mateix esperit i la mateixa actitud.

El principal problema de filosofia religiosa que el racionalisme gnòstic sostenia en el segle II, és el de la creació respecte a Déu. Els semblava que Déu, per tal com és perfectíssim, no es podia pas posar, creant directament, en relació immediata amb la matèria essencialment imperfecta, mala i causa i esquer de tot mal. Calia, doncs, entre Déu i la matèria una llarga i ampla sèrie d'éssers intermediaris, un *demiürg* creador, procedent, com tota cosa, d'una primitiva emanació divina que a son torn en produeix d'altres, i aquestes novament en produeixen, i així fins a la matèria, però cada emanació va degradant-se més i més i fent-se, per tant, més imperfecta, i, demés, adoptaven tot el que els venia bé del paganisme oriental.

Aqueixa teoria d'encadenament d'éssers intermediaris, que el neo-platonisme havia de perfeccionar, donava un marge amplíssim a la imaginació i a la fantasia, ja naturalment tan avivada, dels orientals. Jesucrist per ells era el *demiürg* o un de tants com n'hi havien, sense, però, explicar-se ben bé la seva personalitat ni la seva naturalesa humana.

Basílides, deixeble de Menandre, importà el gnosticisme a Alexandria, la gran metròpoli intel·lectual de la humanitat en aquella època, i allà, en contacte amb l'hehenisme neo-platònic i els apologistes cristians, prengué un caràcter més metafísic i abstracte. Jesucrist era considerat merament com home; havia estat Salvador tan solament pels seus propis mèrits com ho hauria estat qualsevol home que tan altament ho hagués merescut, pel seu sol esforç, davant Déu.

Altra característica del gnosticisme d'Alexandria fou el vergonyós immoralisme justificat i panegiritzat per tal com així provocava la redempció. Calia fer-se totalment abjecte i totalment pecador per a poder obtenir una redempció completa, total.

Valentí, cap de la secta que porta el seu nom, fou el gnòstic més influent a Alexandria, on cridà l'atenció amb un sincretisme filosòfic de Protàgoras i Plató multiplicant-hi les sèries d'*eons* entremitjos entre Déu i la matèria, aplicant-hi i interpretant-hi els textos bíblics amb una arbitrarietat sorprenent i que desconcerta.

(3) *Ad Colos.* II, 9; i *Ad Tim.* VI, 20.

Altres capitosts importants dels gnòstics fou l'excomunicat Màrcius, "el llop del Pontus", que li diu Tertul·lià. Ell féu una síntesi filosòfica d'Empèdocles, Epicuri, i de l'estoïcisme que tan gran importància intel·lectual tenia en aquella època. Seguint, però, el caràcter del gnosticisme, en voler fer un cristianisme sense la fe, queien en la temptació, en què sempre han anat caient els sistemes filosòfics merament racionalistes, de donar valor ontològic a les buides construccions de llur fantasia arbitrària. I el pitjor del cas era la pruija d'aplicar una tal interpretació a la Santa Bíblia com si fos un llibre de símbols fantasiosos, a la manera que alguns pensadors gentils interpretaven les teogonies del politeisme pagà.

LA FILOSOFIA GRECO-JUDAICA

Un dels altres corrents mentals que convergien a Alexandria i que havien de provocar el Concili de Nicea, fou la filosofia greco-judaica representada principalment per Filon — 30 abans de J. C. a 50 després de J. C. — (4).

Aqueixa escola, i especialment Filon, sempre pretenia fer un maridatge ben avingut entre la Bíblia reconeguda infal·lible i la filosofia grega proclamada com l'expressió insuperable i definitiva de l'especulació racional humana. D'això en resultava una doble transferència: la de la Bíblia dins la filosofia hel·lènica i la d'aquesta dins la Bíblia; talment que l'una fóra el complement explicatiu de l'altra. El resultat fou el que forçosament havia d'ésser: una interpretació també arbitrària i falsejada de l'una i l'altra, encara que l'arbitrarietat no fou tan extremada com en el gnosticisme.

Igualment que el gnosticisme, la filosofia greco-judaica és *dualista* en els principis supremes de l'ésser: Déu, perfectíssim, infinitament bo, d'una banda, i la matèria que és el mal, de l'altra, i entre l'un i l'altra, per tal d'explicar les seves relacions i principalment la creació, hi posaven una sèrie imprecisa d'entremitjos, que Filon anomena forces *δυνάμεις* comprenent-hi tant els àngels de la Bíblia com els déus inferiors del paganisme. És de remarcar que Filon diu que la força primordial és el *Λόγος* d'on molts han volgut veure l'origen del *Λόγος* trinitari del cristianisme, mentre que en realitat originà, en part, l'heretgia arriana (5). I, final-

(4) V. De Wulf, *Histoire de la Philosophie Médiévale*, 4.ª ed.

(5) La teoria primera del *Λόγος* s'atribueix vulgarment a Plató, i és un cas curiosíssim el fet que no fou pas ell qui primer en parlà, sinó que fou Heràclit, qui, segons l'atribució i exposició que en fa Sextus Empiricus, diu que és un Déu immanent al món, raó que el guia, llei que el governa, foc que l'alimenta i que, al cap i a la fi, el devorará, raó comuna participada a tots els homes. Està, per últim, dins un sistema panteista. — El nom i diferents elements de la teoria heraclitana foren adoptats i emprats pels platònics, els quals hi aplicaren diverses idees del mestre. I d'això vingué la llegenda del *Λόγος* platònic. — V. J. Lebreton, *Origines du dogme de la Trinité*, p. 44..

ment, l'altra característica de la filosofia greco-judaica era el misticisme, corrent en aquella època, d'origens i caràcter orientals.

L'HEL·LENISME NEO-PLATÒNIC

Per últim, el tercer corrent mental que convergia a Alexandria era l'hellenisme neo-platònic, representat principalment per Plotí—204-270 després de J. C.—i el seu deixeble Porfiri qui edità i compilà les obres del mestre en les sèries de les cèlebres *Enneades*.

Ja comença per ésser molt significatiu que els dos més grans representants de l'últim període de la gloriosa filosofia hel·lènica siguin dos orientals. Plotí nasqué a Licòpolis i Porfiri a Tir. Ells dos representen, però, la darrera revifalla de la filosofia grega amb el neo-platonisme que tan gran influència havia d'exercir en la mentalitat filosòfica dels primitius cristians.

El primer principi i punt central d'aïtal filosofia és que el món és engendrat eternament, però per via de decadència. Heus ací els graus principals d'aqueixa degeneració. Déu, l'Un, produeix la intel·ligència, *νοῦς*, qui produeix l'Ànima del món, i aquesta, finalment, la matèria. Entre els graus inferiors hi ha encara d'altres generacions intermèdies i així l'Ànima del món produeix les ànimes particulars, forces plàstiques, que ell anomena *λόγοι σπερματικοί* talment com els estoics.

Altre detall interessant per a la doctrina del Concili de Nicea és que per a Plotí, Déu l'Un també és inefable, incognoscible directament, i separat de tota relació directa amb els éssers inferiors que d'Ell procedeixen. Fins el retorn místic de l'ànima cap a Déu, la contemplació divina que és la felicitat suprema, l'ànima humana, per bé que conservi la seva personalitat, sols pot fer-la en l'ànima del món i després en la *νοῦς* o Intel·ligència universal.

Així, la suprema perfecció humana ja era reconeguda per aqueixa escola com a ésser de caràcter intel·lectual i religiós i per això Porfiri accentuà, encara més i més, la confusió de la filosofia i de la religió. Per tant, no és gens estrany que més tard l'escola neo-platònica d'Alexandria es decantés cap al cristianisme fins arribar a fer professió explícita de fe catòlica.

L'ESTOÏCISME

En els tres primers segles de l'Església, al bell costat dels diversos corrents mentals suara esmentats, cal posar-hi també la filosofia estoica, la qual, encara que ja havia perdut la seva antiga esplendor i força, no obstant molts dels seus elements persistien dispersos, adoptats i assimilats per les altres escoles i siste-

mes filosòfics fins al temps del Concili de Nicea. Llevat del neo-platonisme de Plotí, que recordava i mantenia la grandesa estructural dels grans sistemes de la filosofia hellènica, els filòsofs i les escoles dels primers segles del cristianisme tenen un eclecticisme decadent, dins el qual, però, un dels sistemes que més relleu hi prenen és l'estoic. Afegint a això el seu caràcter així mateix d'escola de moral i el seu posat aristocràtic que feia que ell hagués esdevingut la base de la instrucció i de l'educació dels intellectuals de l'imperi romà, es comprendrà bé que pogués exercir certa influència en la mentalitat dels primitius cristians i d'una manera principal en els gentils, tot just convertits, que duïen el llevat de les tals doctrines.

No obstant, tothom reconeix que, en el fons, l'estoïcisme era absolutament contrari al cristianisme. Així com el platonisme i molta cosa del neo-platonisme podia fàcilment cristianitzar-se, en canvi, amb l'estoïcisme — malgrat hi hagi qui pensí el contrari — no hi havia pas avinença possible. Algunes concordàncies eren només de nom; però, objectivament, massa contràries i diverses. Ja començà per ésser materialista i monista. No hi ha més que un πνεῦμα, únic i suprem Déu, del qual totes les coses no són res més que efluis que brollen de la seva infinita força plàstica, que en el seu principi ells anomenen Λόγος σπερματικός en quant és el germen de tota la vida i les forces particulars que animen o fan subsistir els diferents cossos i principalment els dels individus humans, que anomenen així mateix Λόγοι σπερματικοί.

Vegem una mica més llur criteri sobre el Λόγος per tal com més endavant puguem judicar si té o no relació amb la doctrina trinitària cristiana. El Λόγος, com el πνεῦμα, no era altra cosa que diversos aspectes del principi actiu i diví, però material, de l'Univers. Està en cada cosa com a forma específica. En l'home, per tant, és la raó i pren en ell una doble forma: en quant és interior, pensament i llavors és Λόγος ἐνδιάθετος i quan és exterior, manifestat i llavors és Λόγος προφορικός. Distinció que havia de pendre una gran importància en la controvèrsia arriana per tal com originà algunes confusions i errors entre els apòlogistes qui l'empraren. Per aquests dos estats participa i comunica amb l'ànima dels altres homes, amb l'ànima del món i amb Déu, que al cap i a la fi no és res més que un πνεῦμα de foc; per això l'ànima humana no és res més que un aire calent que resideix al pit. El *savi* qui conforma el seu obrar, la seva moral, al coneixement que té el seu Λόγος es fa igual a Déu.

El paganisme popular estoic arribà a fer moltes personificacions, massa diverses del Λόγος filosòfic. Tan tost el personificaven en Zeus, tan tost en altres divinitats com, per exemple, Heraclès, Atlas, Cronos, principalment, però, en Hermes, missatger i intermediari entre Déu i l'home, i que pel fet d'ésser e' Déu de la Paraula tant divina com humana, Λόγος humà i diví, podia haver influït quelcom en la concepció alexandrina del Λόγος. I es comprèn més encara, que molts nous convertits del paganisme, en sentir parlar del Λόγος i del πνεῦμα

trinitari, els relacionessin i àdhuc alguna volta ben equivocadament els confonguessin amb les concepcions filosòfiques de llur cultura estoica.

LES ESCOLES APOLOGISTES

Exposats així, encara que no sia més que en lleu esbós, els principals corrents de filosofia religiosa en els tres primers segles de la nostra santa Església, es comprendrà fàcilment la mentalitat dels Pares de la mateixa en fer-se *apolo-gistes*. Ja s'és dit més amunt que l'Església no és pas una escola filosòfica, en el sentit corrent d'aital expressió: és a dir, que no és pas una doctrina arbitrada pel raciocini humà.

Es basa i s'origina en fets reals que s'imposen al pensament: la revelació divina i l'Encarnació del Fill de Déu en la sagrada persona de Jesucrist. A nosaltres ens calen, només, els motius racionals de credibilitat i per mitjà d'ells arribar a la Fe i a l'Amor. La fe és gran, confiada, senzilla i completa; no necessita pas subtilitats de raciocini ni hi és gaire aficionada. Per això els primitius cristians anaven més adalerats a adorar Déu i Jesucrist i a santificar-se amb la pràctica de les virtuts que no pas a recercar i estructurar la filosofia de llurs creences. A mida, però, que l'Església anava creixent hi anava entrant gent qui ja tenien una forta cultura filosòfica, com Sant Justí, qui abans de convertir-se era platònic, i tants i tants d'altres qui procedien de les escoles estoiques i neo-platòniques, i era natural que cerquessin el que hi havia d'avinent i el que hi havia de contrari entre la nova fe i les seves antigues especulacions racionals.

D'altra banda, els filòsofs qui continuaven essent pagans atacaven filosòficament la naixent Església i ella es veia obligada a dialogar en el mateix terreny i, per tant, a procurar-se un cos complet de doctrina racional, de filosofia religiosa. Molt més l'hi impulsaven encara, les desviacions i els errors dels heretges, per evitar i condemnar els quals de mica en mica ha arribat a formar-se un cos de doctrina, d'exposició racional subtilíssima de les seves veritats religioses, tan ben travat, tan lògic i tan fermament filosòfic com no l'hagi tingut mai cap altra religió ni tan sols cap escola professional filosòfica.

A més, l'Església, en el seu apostolat, es volgué valer aviat de la filosofia com a mitjà que naturalment condueix l'ànima humana cap a la fe; i, per últim, per decòrum, dignitat i elegància de la Casa de Déu i de la família cristiana, que, ben a l'inrevés de rebaixar i empobrir les valors humanes, les exalça i dignifica com tampoc no ho ha fet cap altra religió ni cap escola de filosofia humana. I això explica el procés de les primeres escoles de catequística i apologètica.

Les catequístiques cristianes són, naturalment, tan antigues com l'apostolat. Cada apòstol i cada sacerdot era, naturalment, un catequista. En començar-se d'erigir temples cristians o destinar-s'hi un bastiment a posta, s'hi establia també

una escola catequística que prenia més o menys importància intel·lectual i filosòfica segons el nivell mitjà de la cultura dels oients. En els grans centres intel·lectuals, doncs, la catequística s'havia de posar al nivell de les escoles filosòfiques que hi dominaven, i es convertien a llur torn en *escoles* d'apologètica. Les primeres i més importants foren les d'Alexandria i d'Antioquia.

De l'escola d'Alexandria ja se'n té notícia l'any 180 i presentant-se ja llavors com a existent d'antiga data. Llavors estava dirigida per Pantè i en el III segle posseïx uns mestres tan il·lustres com San Climent d'Alexandria i el cèlebre Orígenes.

No és gens estrany que a Alexandria es formés l'escola apologètica més forta; puix que era la metròpoli intel·lectual, el punt de convergència de tres parts del món i la seu de les principals escoles filosòfiques de l'època.

Demés, els primers i principals filòsofs convertits al cristianisme com Arístides, Justí, Pacià, Pantè, Climent d'Alexandria, Orígenes, etc., s'escaigueren en aquella privilegiada metròpoli i és natural que llur treball de concordància entre la fe i la filosofia, llur daler de proselitisme i llur ardor filial de defensa de les noves creences formés una tradició contínua, un fons comú d'idees, amb uns mètodes constants, és a dir, l'escola apologètica que porta el nom de la gran metròpoli cosmopolita.

El caràcter fonamental i central d'aquesta escola era defensar la fe, bò i exposant la filosofia corrent, de manera que hi estigués conforme, rebutjant allò que era inadaptable i àdhuc reconstruint de nou, d'ací d'allà, quan calia. Es tractava d'estructurar una *γνώσις* veritable, és a dir, fonamentada en la fe, contra la falsa, exclusivament racionalista. Tractant-se, però, d'una tal empresa, que ells havien d'iniciar, neòfits com eren i amb el llevat de paganisme racionalista que portaven no és pas estrany que en mants indrets patissin certs entrebancs i caiguessin en alguns errors en la mateixa doctrina que de tan bona fe defensaven.

Els principals punts doctrinals on alguns apologistes defallien eren: la Trinitat de persones en la Unitat de Déu, la creació i la cristologia, punts on era més violenta la controvèrsia fixant-se principalment en l'ésser de la segona persona de la Santíssima Trinitat, el *Λόγος* de Déu, per la identitat de nom i algunes semblances de significat amb el *Λόγος* de la filosofia hehènica i de Filon.

Sant Climent d'Alexandria ja té algunes locucions on la dignitat del Fill de Déu queda quelcom rebaixada, com i tampoc no resulta pas encertada la teoria dels dos *Λόγος* del Pare (6). Així mateix ja Sant Justí donava diferents sentits i diferents interpretacions del *Λόγος*, massa inspirades per l'especulació estoica (7).

De l'escola d'Alexandria Orígenes és l'home de més relleu i de més gran influència intel·lectual. No és solament un apologista en el sentit estricte, sinó

(6) V. Tixeront, *Histoire des dogmes* (passim).

(7) J. Bardí, *St. Justin et la philosophie stoïcienne. Recherches de Science religieuse* (febrer 1924).

que, demés, té la glòria d'ésser ell el qui primerament emprèn de fer un tractat complet i orgànicament estructurat dels dogmes. Ell posseïa amplament i fonda tots els sistemes filosòfics que convivia a Alexandria. Massa i tot que n'estava amarat; per això com es ressent massa de les influències de les filosofies greco-judaïca, estoïca i neo-platònica i àdhuc gnòstica, que ell, d'altra banda, combatia. D'ell s'és dit que era cristià en la seva vida i actuació social, però grec en la seva mentalitat. El principal defalliment d'una tal mentalitat és que admet una subordinació i àdhuc degradació en la trinitat de persones divines.

D'altra banda, però, cal tenir en compte les oscil·lacions doctrinals de les polèmiques i que per a combatre l'adversari s'accentua sovint tan radicalment l'oposició que s'arriba a caure en l'excés de l'extrem contrari. Així, doncs, per exemple, s'explica que els apologistes alexandrins, ultra llurs reminiscències hel·lèniques, en combatre el sabeïanisme, qui negava la distinció real de persones en la unitat de Déu, ponderà i exagerà tant aqueixa distinció que arribava com a entrealbirar-hi essències distintes, i Sant Dionís d'Alexandria, portat de l'empenta de la reacció polèmica, arribà a dir que el Fill és creatura del Pare i altres expressions de caient heterodox, però de les quals es justificà plenament davant el Papa i àdhuc merescué ésser excusat i defensat pel gran atleta de l'ortodòxia de Nicea Sant Atanasi.

Cal reconèixer, senzillament, que l'escola apologètica d'Alexandria pot ésser titllada de subordinacionisme en la trinitat de persones divines.

Al costat d'aqueixa escola floria també la d'Antioquia, la qual, però, fou *exegètica* per antonomàsia, caracteritzant-se per una interpretació històrica i gramatical, senzilla i planera de la Bíblia, i essent molt superior en principis crítics i exegètics a l'escola d'Alexandria, que era excessivament apologètica, si bé és cert que en molts punts era de més volada filosòfica.

N'era el fundador Lluçia de Samosata. Els seus errors, també subordinacionistes, exacerbats encara, motivaren la seva expulsió de l'Església; mes, rebut altra vegada en la comunió per la seva bona fe i la seva vàlua magistral, el martiri rentà a bastament els errors passats i féu créixer immensament el seu prestigi, en el qual s'emparava i amb el qual es defensava Arrius gloriant-se d'haver estat deixeble seu.

En canvi Sant Ignasi, de la mateixa escola, fou el qui millor solucionà la dificultat cristològica, distingint netament els dos estats de Jesucrist: "segons la carn i segons l'esperit". L'anomena Déu diverses vegades malgrat l'escàndol dels racionalistes qui el contradueixen. I té, a l'últim, la gran habilitat d'interpretar les doctrines subordinacionistes d'alguns apologistes, dient que es refereixen a Jesucrist o al *Λόγος* "segons la carn" (8).

(8) V. Jules Lebreton, *La théologie de la Trinité d'après St. Ignace d'Antioche. Recherches de Science religieuse* (abril 1925).

Com s'expliquen, doncs, aqueixes caigudes dels grans defensors de la fe? En primer lloc s'ha de tenir en compte que les afirmacions i àdhuc la doctrina dels apologistes no és pas la doctrina diguem-ne oficial de l'Església. Llurs errors o equivocacions no afecten pas a la doctrina pròpia i substancial de la fe de l'Església. Per consegüent, els apologistes, sovint, en comptes d'exposar la doctrina oficial i comú de l'Església infal·lible, exposaven senzillament llurs opinions personals, filles, a voltes, del propi raciocini, que com a tal podia ésser encertat o erroni.

D'altra banda, com que l'Església no tenia encara un cos d'exposició doctrinal autoritàriament i dogmàticament definida, deixava — com ha fet sempre — que els seus fills anessin assajant l'estructura i les fórmules de la tal doctrina fins que era arribat el moment oportú d'interpretar i judicar definitivament les qüestions fins aleshores lliurades a les discussions humanes.

COM EVOLUCIONA EL DOGMA

D'altra banda, Déu Nostre Senyor ha volgut anar-se revelant de mica en mica als homes segons l'estat mental i sentimental del poble qui va rebent la divina revelació, i per tant, mentre Déu i l'Església no donen la interpretació autèntica, els homes, per savis que siguin, no poden fer res més que conjectures.

Així, per exemple, la Santíssima Trinitat no fou pas ben revelada en tot l'Antic Testament. I és que per tal d'alliberar el poble fidel del paganisme afirma amb tota força el monoteisme i prou. Essent així mateix un poble dur, Déu s'hi manifesta més amb son poder que amb la seva bondat. Per això en tot l'Antic Testament tampoc no se li dona el nom de Pare; en canvi, se l'anomena tal i d'una forma clara en el Nou Testament.

Aquesta manera lenta i progressiva que Déu ha volgut emprar per a manifestar-se als homes i que molts heretges, com ara els modernistes, han confós amb un progrés substantiu del dogma creat per la mateixa mentalitat i sentimentalitat humanes, ja l'exposà d'una manera magistral Sant Gregori Naziançè en un text devingut famós: "L'Antic Testament ha manifestat clarament el Pare, obscurament el Fill. El Nou ha revelat el Fill i ha fet sentir la divinitat de l'Esperit. Avui l'Esperit viu entre nosaltres i es fa conèixer més clarament. Car hauria estat perillós, llavors que la divinitat del Pare no era gens coneguda, de predicar obertament el Fill i mentre que la divinitat del Fill no era pas admesa. d'imposar, si val a dir-ho, de sobrepuig, el Sant Esperit. S'hauria pogut témer que, talment com els qui s'han omplert massa d'aliments o com els qui miren de fit a fit el sol amb uns ulls massa febles, no perdessin fins i tot allò que eren capaços de suportar; calia, pel contrari, que per mitjà d'addicions parcials, i com

diu David, per ascensions de glòria a glòria, l'esplendor de la Trinitat anés resplendint progressivament" (9).

Tothom reconeix també que la *Saviesa* de Déu, de la qual parlen els llibres de l'Antic Testament, i així mateix la *Paraula* de Déu són locucions imprecises en les quals no s'hi fa pas clarament manifesta la revelació d'una *Persona* divina i solament a la llum complementària del Nou Testament se'ls ha pogut donar una interpretació trinitària.

Així mateix el *Demiurgos*, del qui tant parlen els apòlogues, és una locució imprecisa que només figura una vegada en l'Antic i una altra en el Nou Testament.

Però el dipòsit de la revelació divina, tot ço que en un moment donat havia arribat a ésser revelat, ha estat sempre i sense interrupció netament cregut per l'Església com a tal; mai Ella no ha cregut res en contrari i tot el contingut de la seva fe l'ha còpsat directament de la revelació divina i no pas de cap altra font, com veurem més endavant. Les desviacions que hem notat i d'altres que s'esdevingueren, o són de persones privades o tal volta de grups, però que no tenien pas l'autoritat suprema ni la representació oficial de l'Església. Aquesta, amb una gran multitud de doctors, pastors i fidels, s'és mantinguda sempre en una fe de puresa immaculada, i les desviacions foren de dues maneres: les dels apòlogues, degudes més aviat a la influència de l'ambient i per tal com no tenien encara una bona filosofia al servei del dogma, i les d'aquells qui a desgrat d'haver-se fet cristians estaven més afectats a les especulacions del racionalisme hel·lènic que no pas a la fe i l'amor a Jesucrist.

Els qui promovien les heretgies, tal com diu el P. J. Lebreton (10), no es reclutaven pas entre els fidels senzills, sinó entre els teòlegs erudits, als quals l'especulació hel·lènica els era més plaent que no pas l'Evangeli i que estaven més habituats a dissertar sobre el Verb de Déu que no pas a meditar Jesucrist. Cap aquesta última desviació es decantà Arrius, exacerbant-la d'aïtal faisó que féu precís el gran Concili de Nicea.

LA MENTALITAT D'ARRIUS

S'ha de tenir en compte que Arrius era natural de la Líbia i, per tant, compatrici de Sabèlli, el qual negava en Déu la distinció de Pare i Fill. Format Arrius en un ambient de combat contra aïtal heretgia, impulsiu i polemista com era, portava ja de bell antuvi una forta embranzida de reacció cap a l'extrem contrari. Demés, fou deixeble de Llucià d'Antioquia, qui havia caigut en l'error

(9) *Orat. theol.* 26.

(10) *Les origines du dogme de la Trinité*, p. 502.

de dir que el Logos és un esperit creat, unit directament al cos de Jesucrist en lloc de l'ànima humana. D'altra banda, a Alexandria, es trobà amb l'escola apològica que es decantava força cap als errors subordinacionistes i, per últim, com diu Hefele (11) "l'esperit d'Arrius estava naturalment disposat a la teologia purament racionalista, no volent fonamentar-se sinó en què a la reflexió racional era impossible de fer-se càrrec d'aquests dos dogmes en aparença contradictoris en la doctrina del Logos, i són: el de la igualtat del Logos amb el Pare i el de la diferència amb ell mateix.

S'inspirava més en les filosofies del seu temps que no pas en l'Evangelí; era, clar i net, un racionalista molt més fort en les disquisicions argumentals i dialèctiques que no pas en la senzilla proposició i enunciació de les veritats que pretén de demostrar, en la qual cosa se'l veu sempre vacil·lant, imprecís i sobretot equívoc, degut a l'ample sincretisme que feia d'elements doctrinals tan diversos.

De Filon en pren el concepte tan transcendent de Déu i demés talment immutable que no pot pas ésser el creador del món. Calen, doncs, diu llavors amb els gnòstics, diversos ésser intermediaris que vagin fent les creacions inferiors.

Entre aquests éssers intermediaris el principal és el Logos demiürg, del qual en fa dos de diversos: l'un, *intern* a Déu, mitjançant el qual crea l'*extern* que és el veritable intermediari entre Déu i les altres creatures.

En Déu hi ha tres *hipòstasis*; ell prenia, però, aquest mot com a sinònim d'essència, substància, el Logos i l'Esperit Sant eren, doncs, per a ell, substàncies diverses del Pare, sense unitat, diguem-ne, de nombre ni de naturalesa.

Ell fonamentava la seva argumentació en el concepte que s'havia format de la generació divina prenent peu de la propietat que la Sagrada Escriptura atribueix al Pare d'ésser ἀγέννητος i el Fill, en canvi, és γεννητός, d'on ell deduïa que el Fill era un producte, obra, *creatura* del Pare, i per tant inferior i *posterior* a Déu Pare qui, i sols Ell, és ἀναρχος, és a dir, sense començament, i, per tant, el Fill tindria una duració inferior a la permanència eterna, per més que el reconeixia anterior a la creació temporal. Replicava, per últim, que el Fill no podia ésser engendrat de la substància del Pare, car això importaria, segons ell, dos greus errors: o la unitat de persones divines sense distinció real entre elles — l'error de Sabelli que Arrius obsessionadament combatia —, o que la substància divina fóra divisible, i, per tant, corporal. Així ja es podrien endevinar per endavant els seus errors cristològics. Lògicament, per a ell, Jesucrist no era pas Déu; qui s'havia encarnat era el Logos exterior qui ja tampoc ho era. Per tal de guardar la unitat de persona deïa que Jesucrist era un cos sense ànima; que en lloc d'ella s'hi havia unit el Logos. Per consegüent, les operacions de Jesucrist no podien ésser teàndriques, sinó d'ordre moral i humà.

Es fonamentava en tots els textos escripturístics, on es parla de Déu sol,

(11) Charles Joseph Hefele, *Histoire des Conciles*, I, II, p. 352, trad. H. Leclerck.

inefable, únic i tots aquells on Jesucrist es mostra subordinat o inferior al Pare (12).

I no és pas molt d'estranyar la formidable influència i el gran proselitisme que Arrius arribà a assolir. Llàstima que un orgull íntim l'encegava! Ell era, però, un home de vida austera, de força prestigi i d'una notable vigoria dialèctica dins la trama de la qual teixia una ampla síntesi de les doctrines filosòfiques corrents. Es comprèn fàcilment, doncs, que als neòfits intel·lectuals, qui tenien més fonament gravada en llur esperit l'empremta del racionalisme que la de la fe, i als qui estaven més tarats pel llevat subordinacionista que s'havia malauradament mantingut entre la bona pasta de l'escola d'Alexandria, els plavia aquella racionalització, més ben dit, aquella anul·lació dels misteris i més encara acomodant-se a llurs antigues i fàcils maneres de pensar i emparant-se encara en els gloriosos noms del màrtir Llucià d'Antioquia, Dionís d'Alexandria, Orígenes, etcètera.

Arrius, però, i la secta que començava a formar prenién només ço que hi havia de desviat en els grans mestres i avinent a llur racionalisme. De manera que, com diu H. Leclerck, "en realitat molt més que un debat entre teòlegs, hi havia una topada entre dos esperits i dues tendències contràries: el sentit religiós i el sentit de la raó pura" (13).

D'altra banda, com que l'Església encara no tenia (puix que no li havia calgut) un cos autoritzat de filosofia religiosa amb el qual els bons apòlogues poguessin combatre els errors dels heretges, per tal d'evitar les confusions i els dubtes dels fidels intel·lectuals, es començà de formar, establir i definir la filosofia religiosa de l'Església, que és la més alta i la més completa filosofia humana, car l'Església, bo i declarant i definint els dogmes de fe, dóna a la raó humana la base més ferma i segura que pugui arribar a tenir, i demés, li obre uns horitzons i uns dominis que sense la Revelació li són inaccessibles. D'altra banda cal tenir en compte que la vida humana i per tant la funció de la raó no es limiten pas al naturalisme de la vida terrena, ja que la suprema destinació del nostre esperit, i àdhuc del nostre cos, és transcendent a l'actual vida terrena. I, per tant, el *sobrenaturalisme* ens és ben *natural*. La filosofia, doncs, que es fonamenta en la fe és la més natural i l'única completa per a l'home integral. El racionalisme és *sectari*, és a dir, una mutilació de les valors humanes.

Pròpiament, ço que l'Església defineix són els dogmes i no pas l'explicació racional que hom els vulgui donar; mes, com que la substància dels dogmes ha d'expressar-se amb conceptes i locucions racionals, d'ací ve l'íntim enllaç de la teologia amb la filosofia, per bé que aquesta sigui formalment distinta. Així, doncs, la qüestió que s'anava a resoldre al Concili de Nicea no era entre la teologia i

(12) Vegeu Le Bachelet, *Arrianisme*, en el *Dictionnaire de Théologie Catholique*, per Vacant et Mangenot, I, 2.ª part.

(13) Hefele, *Histoire des Conciles*, I, p. 384, nota 6.

la filosofia, sinó de l'una i l'altra, és a dir, de la teologia i la filosofia integral guiada per la fe, per una banda i el sectarisme racionalista per l'altra.

ELS PARTITS DE NICEA I LLUR CONTROVÈRSIA

Hefele (14) distribueix els grups que es trobaren a Nicea segons la manera dels moderns parlaments, i així en resulta una dreta, una esquerra i un centre. La dreta estava formada pels ortodoxos acabdillats pel bisbe Alexandre d'Alexandria, Eustaqui d'Antioquia, Marcel d'Ancira i Sant Atanasi (15).

L'esquerra estava formada pels arrians, que de moment eren una vintena de bisbes, entre els quals Theognis de Nicea.

I, per últim, hi havia un centre format pels eusebians, en el qual es destriaren encara dos matisos: el centre-esquerra acabdillat per Eusebi de Nicomèdia, qui durant vint anys fou el cap *polític* de l'arrianisme, i el centre-dreta acabdillat per Eusebi de Cesarea.

Diversos historiadors com Sòcrates i Sozomen parlen de conferències i discussions prèvies entre arrians i filòsofs pagans d'una banda i els fidels ortodoxos de l'altra. Gelasi i Rufí fins arriben a donar compte explícit de les controvèrsies, i en publiquen un context acuradíssim.

Cal reconèixer que aquests textos no poden pas donar-se com autèntics. Són d'una època molt més recent i gairebé és segur que són una ingènua i pia arbitrariedad. Tenen, però, l'interès de donar molt de relleu a la distinció entre ço que pertany a la revelació i ço que està lliurat al raciocini humà (16), cosa que mai no saberen veure els arrians. Sant Atanasi, en canvi, es fixava més i principal-

(14) *Lloc citat.*

(15) Segons Ferdinand Cavallera en el seu *Saint-Athanase* aquest, llavors simple diaca, hauria tingut una preponderància molt més petita del que es creu generalment en el Concili; hauria estat només l'hereu aprofitat dels treballs d'Alexandre i altres bisbes ja citats. I així mateix, després del Concili, haurien estat els dos Gregoris Naziancè i de Nissa qui haurien fixat definitivament el sentit de la terminologia filosòfico-religiosa dels dogmes de Nicea.

Creiem sincerament que l'autor rebaixa massa el valor i la influència d'Atanasi.

(16) Com a mostra d'aqueixa literatura heus ací un curiós fragment. El diàleg és entre els Pares ortodoxos del Concili i un *filòsof*: "—Credis hoc, philosophe, quod ex substantia Patris sit genitus unigenitus eius Filius?—Interrogatio philosophi: Quomodo et quam ratione, dic?—Sancti Episcopi per Eusebium Pamphili dixerunt: Ne queras quomodo, o philosophe, alioquin... perscrutari tentas quae inescrutabilia sunt... Si autem non vis cessare illud *quomodo*, sed contendis inescrutabilia perscrutari; ridemus tuam audaciam; magis autem deflemus te quod non velis fidem intelligere, Deum semper apud suum Filium, et unigenitum suum Filium, semper eius Filium, semper cum Patre fuisse... Sed fide intellige et confiteare perfectum filium ex perfecto". Tornant a preguntar *el filòsof* el com i el per què de coses que substancialment pertanyen al Misteri de la Fe, heus ací la resposta: "Responsio Sanctorum Patrum per episcopum Lontium Caesareae Capadociae, ad philosophum: non autem humanis ratiocinationibus, ut sepe diximus, quae intellectum superant curiose audeas inquirere neque pravis et impii Arii opinionibus auxilio esse tamdiu sustineas".

ment en l'exposició i confirmació del dogma revelat i de la realitat concreta del Fill de Déu fet home en la persona de Jesucrist, molt més que no pas en la confirmació i explicació racional d'aquella doctrina i de la seva concordància amb la filosofia corrent, i per això alguns, com el seu mateix historiador Cavallera, el titllen, injustament per cert, de filòsof mediocre. Ell, però, amb l'actitud que prenia, segons s'és dit, es manifestava d'un esperit filosòfic més ample i més elevat que els arrians i així ho demostra desfent llurs equívocs.

Així, per exemple, quan Arrius s'aferrava com a un dels seus puntals fermes que el Pare és ἀγέννητος = no engendrat, no creat i el Fill és γεννητός = creat, engendrat, amb una notable finesa i erudició filològica li fa notar l'equívoc de la doble significació i com en el sentit de Pare no engendrat i Fill engendrat no hi ha filosòficament res de contrari al dogma de la divinitat del Fill. Sant Justí ja havia precisat també més o menys aquesta terminologia que, per últim, fixà i resolgué definitivament Sant Joan Damascè (17), fent notar que ἀγέννητος amb dues ν vol dir *no engendrat* i amb una sola ν vol dir *no creat*. I, doncs, com que l'una i l'altra expressió i el concepte corresponent poden aplicar-se al Pare, per això els escriptors eclesiàstics antics els prenién com a sinònims, cosa que ja també, d'altra banda, feren alguns pagans parlant de Déu, però llavors prenent també com a sinònims els termes positius, aplicats al Λόγος o bé a Jesucrist ja no resultaven igualment aplicables, car el Fill és γεννητός, engendrat, i no pas γεννητός, creat.

Igualment Arrius i els seus sectaris tenen la feblesa d'aferrar-se a un altre equívoc: la d'atribuir a Déu, el Pare, la característica d'ἀναρχος = sense començament, sense principi, per oposició a tota altra cosa inclòs el Fill, qui hauria començat i per tant no fóra absolutament etern.

Els Pares ortodoxos feren notar que la locució es pot aplicar al Fill, en quant signifiqui tenir principi, és a dir, *origen* del Pare, però no pas *començament* encara que no sigui de temps, cosa que ja els arrians reconeixien; sinó que de l'origen del Fill se n'ha d'excloure tota cosa i tot concepte que importi una durada substancial o permanència inferior a la del Pare. Són iguals en llur eternitat.

Llavors els arrians objectaven que si el Fill *era* perfectament com el Pare, no podia haver estat engendrat, car per a ser-ho hi hagué un moment en què ho fou i per tant no podia pas haver-ho estat ja abans d'aquell moment, és a dir, en l'eternitat. Pretenien petjar un terreny tan ferm en aquesta objecció que, dirigint-se a les dones que els seguien, si eren mares de família, els deien sarcàsticament aquella dita escandalosa de trista fama: "Escolteu: us sembla si pot ésser veritat que el vostre fill ja existís i que vós el tinguéssiu ja abans d'haver-lo engendrat? Doncs això és el que us voldrien fer creure del Fill de Déu".

(17) *De Fide orthodoxa*, I, 8.

Els ortodoxos, amb una filosofia molt més ampla i més penetrant que no pas la d'aquells mesquins racionalistes, feren comprendre com la generació divina no és pas, ni pot ésser, com la humana. Demés, feren també comprendre l'altre error d'aplicar a les persones divines i a llurs operacions la categoria de temps o de successió que de cap manera no pot convenir-hi. Feren comprendre com la generació activa del Pare essent absolutament eterna, així mateix podia i havia d'ésser-ho la generació passiva del Fill.

La filosofia cristiana, doncs, impulsada per l'herètica, anava creixent en vigoria, en prestigi i àdhuc en valor purament racional i imposant-se notablement al racionalisme.

I això que la filosofia cristiana no era pas de primera intenció. El que els Pares de Nicea es proposaven era l'afirmació del dogma; per això Sant Atanasi, com el seu bisbe i antecessor Sant Alexandre, tenia més interès a oposar textos a textos i interpretar els uns pels altres i així s'anava precisant de mica en mica l'explicació racional.

Àdhuc el mateix Alexandre d'Alexandria, el primer i principal fiscal d'Arrius, té mantes locucions ben imprecises i més o menys equívokes, com quan diu del Fill que és "una natura unigènita intermediària (entre Déu i les creatures); *μεσιτεύουσα φύσις μονογενής*"; i en parlar del Pare i del Fill diu "dues naturaleses segons la raó d'hipòstasi: *τὰς τῇ ὑποστάσει δύο φύσεις*". I no és estrany car els grecs empraven el nom *ὑπόστασις* com a sinònim d'*οὐσία* conformant-se a l'etimologia. Fins i tot el Concili de Nicea, prenent-lo en aqueix sentit, llença un anatema contra els qui diguessin que el Fill és d'una altra *ὑπόστασις*, és a dir, d'una altra substància que el Pare. Però, llavors, els grecs no tenien un terme propi per a designar els tres subsistents o les tres singularitats de la Trinitat, mentre que els llatins occidentals havien trobat el terme jurídic de *persona*, però que desplaïa a molts orientals i alguns hi temien regust sabellià.

D'altra banda, però, molts occidentals traduïen *ὑπόστασις* per persona i entre els orientals mateixos els uns deien que en Déu h'hi havia una sola *ὑπόστασις*; i d'altres, tres; talment que en el concili d'Alexandria provocà confusions i dubtes entre els mateixos ortodoxos i llavors Sant Atanasi els evadí, palesant que era sols qüestió de nom el que els dividia i que estant conformes en la cosa podien abandonar de moment la qüestió. Els digué el gran atleta de la fe: "Els qui dieu que hi ha una sola *ὑπόστασις*, si voleu dir una sola substància, però en la qual hi ha el Pare, el Fill i l'Esperit Sant, ja està bé; i els qui dieu que n'hi ha tres, si no obstant reconeixeu que són una sola substància i un sol Déu, també està bé".

La fixació definitiva de la terminologia la donà després Sant Basili de Capadòcia i la implantà definitivament la seva gloriosa escola. Ell féu la venturosa encertada combinació de la frase: *τρῆς ὑποστάσεις μία οὐσία*. L'expressió de *τρῆς ὑποστάσεις* des que l'havia emprada Orígenes s'havia pres sovint en sentit herè-

tic. Així, per exemple, els arrians, prenent-lo com a sinònim de substància, deien que la Trinitat eren tres substàncies diverses i per tant, l'una sola, el Pare, podia ésser Déu. D'altres, en canvi, volent salvar la divinitat del Fill i de l'Esperit Sant, deien que eren tres Déus. Amb la bella fórmula de Sant Basili s'exclouen els errors herètics i s'eviten les confusions dels ortodoxos i se'ls troba una expressió plena i definitiva. I es precisà així mateix el sentit d'individualitat o singularitat perfectament subsistent que els llatins donen al mot *persona* divina.

Tot el Concili de Nicea, com els que el seguiren, foren un treball de precisió per a trobar fórmules racionals, filosòfiques per a l'enunciació i expressió dels dogmes de la Trinitat i de l'Encarnació.

Així, per exemple, tots estaven d'acord en què el Fill o Λόγος és *de Déu* i que en *procedeix*; els primitius fidels, segurs de llur fe trinitària divina, ja se'n contentaven; mes com que els arrians interpretaven que tota cosa, tota creatura és *de Déu*, per això el concili hagué de precisar que la generació del Fill era de la mateixa substància del Pare ἐκ τῆς οὐσίας i com sia que els arrians encara hi cercaven interpretacions que disminuïen la divinitat del Fill, el Concili arribà a la celebèrrima expressió *ὁμοούσιος*, principal camp de batalla de les formidables controvèrsies nicenes.

Els arrians, en canvi, cada dia anaven fent més confusa, més imprecisa llur filosofia racionalista i per tal d'evadir les condemncions dels ortodoxos, fins mancaven de sinceritat en acceptar la lletra de les definicions dogmàtiques i dels textos escripturístics, que interpretaven, però, segons llur sentiment herètic. Ja se'n queixà Alexandre d'Alexandria, qui, en enviar a tots els bisbes la carta de deposició d'Arrius, diu d'aquells sectaris: "eos sepenumero convincimus; tamen illi rursus velut chamaeleontes sese mutabant". I en la carta que adreçà a Alexandre de Constantinoble, referent als arrians que semblava que demanaven perdó i venien en so de pau i de concòrdia, ja els retreu llur manca de sinceritat i de convicció dient-ne: "sed revera moliri ut per sermonis lenocinia nonnullos eorum in sui morbi contagionem pertrahant... litteras quoque ab illis blandiores petere ut quoram his quos errore implicarint, eas depravate legentes suae prolap-tionis impenitentes reddant iam ad impietatem assuefactos, quasi episcopos suae sententiae et opinioni consentientes habent".

LES CONTROVÈRSIES POST-NICENES

Després de l'assemblea de Nicea és quan creix d'una manera colossal la gran figura de Sant Atanasi, el *leader*, diríem, de l'ortodòxia de Nicea. Ell i els ortodoxos es mantingueren fermes, incommovibles, en la veritat definida i aprovada per l'autoritat suprema, infal·lible, de l'Església. L'exposició i expressió ra-

cional, filosòfica del dogma, esdevenia també per a ells ben neta, precisa i ferma i *una* com la veritat mateixa.

Els arrians, en canvi, no solament naufragaren en la fe; sinó que llur racionalisme, llur filosofia, esdevingué més confusa, més imprecisa i més pobra. Per això llur secta empederidament herètica es fraccionà en diferents grups que a llur torn encara anaven *variant* de doctrina; senyal, doncs, que no posseïen pas la veritat.

Dins aquests grups es dibuixa també una esquerra, un centre i una dreta, anant de més a menys herètics.

L'esquerra la formen els *anomeens* o *heterousians*, els quals sostenien que el Fill era *d'una altra substància* que la del Pare, i creada del no-res. Llurs capítostos eren Aeci i Eunomi.

El centre era format pels *homeens*, qui deien que el Fill era senzillament *semblant* al Pare, sense parlar ni tan solament de substància. El principal capítost en fou Acaci de Cesarea. I la dreta estava formada pels semi-arrians anomenats *homousians* perquè pretenien substituir l'*ὁμοούσιος*, és a dir, de la mateixa substància, que havia definit Nicea, per l'expressió *ὁμοιούσιος*, és a dir, de *substància semblant*. Llur capítost fou Basili d'Ancira, i molts bisbes, de bona fe, el seguien per tal com arribaven a sentir paüra dels atacs dels arrians qui els titllaven de sabellianisme. I llavors l'un per l'altre caigueren en una veritable anarquia doctrinal i llur pretensió racionalisme esdevingué una Babel. Es celebraven l'un darrera l'altre un gran nombre de Concilis o Sinodes cada un dels quals redactava o proclamava un nou Símbol que expressava les doctrines o matisos del grup que hi era més nombrós i anatematitzava tots els altres.

A Sirmium, per exemple, s'hi arribaren a redactar i proclamar *quatre* fórmules distintes de Símbols en ben poc temps. En el segon d'aquests Concilis s'hi mostra la feblesa de conviccions i la pobresa de doctrina dels qui no acceptaven purament i simple la fe i la doctrina definida a Nicea. Ja no s'atrevien a mantenir l'arrianisme radical negant la divinitat del Fill. I si d'altra banda no volien admetre la *consustancialitat*, en canvi tampoc no tenien cap altra expressió per a indicar de què era engendrat i per tant de què procedia i per consegüent amb una gran feblesa i amb una gran covardia tanquen els ulls, com l'estruc, davant la dificultat i diuen: "com que els termes *οὐσία*, *ὁμοούσιος* i *ὁμοιούσιος* pertorben certs fidels, i fins molts d'ells se n'escandalitzen, ja no cal fer-ne esment i ningú, mai més, no deurà ensenyar-los per tal com no són pas escripturístiques i la manera com s'efectua la generació del Fill depassa la intel·ligència humana". I després encara pretenen provar amb textos Escripturístics que el Pare és més gran que el Fill, oblidant, o volent oblidar, el caràcter *relatiu* i la distinció de naturaleses en el Fill fet home, cosa que tan clara creien i sabien els ortodoxos.

És clar, però, que aquella fórmula purament negativa no podia plaure o almenys, no podia satisfer ningú; per això aviat arribaren a la 3.ª fórmula de

Sírmium en la qual, tot i sacrificant la fórmula ja clàssica i dogmàtica d'ὁμοούσιος, prenen l'ὁμοιοούσιος i s'hi aturen. Aquesta nova fórmula podia plaure, només, als semi-arrians; però ells amb ells encara no s'avenien i per això s'arribà aviat a una nova 4.ª fórmula de *Sírmium* que es fa més general i per tant encara més vaga i imprecisa, rebutjant el mot οὐσία i afirmant només *la semblança en tot* del Fill amb el Pare. “Quant al mot οὐσία, diuen, emprat ingènuament pels Pares, per tal com ha estat mal comprès pels fidels i que els ha escandalitzat i que, d'altra banda, no es troba pas en les Escriptures, s'és decidit deixar-lo al marge i que d'ací endavant no se'n faci més qüestió a propòsit de Déu... mes nosaltres al Fill li diem *en tot semblant al Pare*”.

I aqueixa folla desorientació del racionalisme recalcitrantment herètic, encara anava provocant noves assemblees amb noves fórmules i símbols. En el concili de Rímini (359), en la seva darrera fase, i sota la trista pressió laïcista de l'emperador, la majoria de prelats, encara que de mala gana, arribaren a signar una nova fórmula on es diu que “el Fill és *semblant, segons les Escriptures*, al Pare”, substituïnt per la frase imprecisa *segons les Escriptures* el semblant *en tot* de la fórmula anterior.

I el mateix any, en altre concili celebrat a Selèucia encara amplificaren més la imprecisió emprant la magra fórmula de *semblant* i prou, sense afegiments, condemnant, en canvi, igualment el radicalisme arrià i la seva fórmula ἀνόμοιος i el radicalisme ortodox amb la seva fórmula Nicena d'ὁμοούσιος. Aquell racionalisme era, com ha estat sempre, una misèria!

I no pot ésser més significatiu que mentre les fórmules doctrinals dels heretges s'anaven fent més vacilants i variables, en canvi les ortodoxes es mantenen fermes, i anaven guanyant de precisió i resolta netedat. Així, quan ja començava d'haver passat la torbonada arriana, el concili d'Alexandria del qual es diu la hipèrbole que retornà al món l'ortodòxia, fou el que precisà ja el sentit dels mots οὐσία, ὑπόστασις i πρόσωπα, la divinitat de l'Esperit Sant i l'Encarnació. I mentre en el concili d'Antioquia del 363 els semi-arrians feien tota mena d'equilibris i salvetats per tal de poder anar retornant cap a l'ortodòxia de Nicea, sempre fermament vindicada per Sant Atanasi, el Concili II Ecumènic de Constantinoble, en 381, tot i confirmant la fe de Nicea, car la veritat ni dogmàtica ni filosòfica no canvia, féu una dissertació ben detallada i precisa de la doctrina de la Trinitat. En la carta que l'any següent el concili envià al Papa es llegeix: “S'ha de creure que la divinitat, el poder, la substància οὐσία, és única en el Pare, en el Fill i en l'Esperit Sant; igual glòria, coeternal dominació en les tres perfectes hipòstasis o bé tres perfectes persones, ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν ἕχουν τρισὶ τελείαις προσώποις (18).

(18) V. X. Le Bachelet, *Arrianisme* (*Dictionnaire de Théologie Catholique*).

LA INTROMISSIÓ DEL PODER CIVIL

I ara hem de fer un altre examen, per lleuger que sigui, d'un altre aspecte del racionalisme en la gran controvèrsia de Nicea, per cert d'una capital importància i transcendència, i és el laïcisme, o sia la intervenció i la pressió sovint brutal del poder civil de l'emperador o dels seus delegats en matèries en les quals no tenien cap competència ni jurisdicció. I s'hi ficaven ja fos per llur pròpia iniciativa, ja fos, i és més trist encara, per haver-hi acudit els heretges qui, o no sabien distingir entre l'autoritat eclesiàstica i la civil, o tement i veient que la de l'Església els era desfavorable i contrària, acudien a l'Emperador, s'hi sotmetien i es valien del seu poder per a oprimir els ortodoxos. Daven al Cèsar ço que és de Déu.

Aqueixes intromissions i submissions laïcistes que tant de dany han causat a l'Església en tot el decurs de la seva història comencen precisament amb l'emperador Constantí i les continuaren i augmentaren tots els successors seus durant la gran controvèrsia nicena. S'ha de tenir en compte, però, que ell encara no era cristià i que la seva cultura filosòfico-telògica era ben migradeta i no es feia pas càrrec, ni poc ni molt, de la importància transcendental de la controvèrsia. Massa que ho demostra la carta que abans de convocar el Concili envià a Alexandre d'Alexandria i a Arrius per mediació del gran Osius de Còrdova.

Aqueixa carta no està absolutament autenticada; no obstant, és unànimement atribuïda, i amb fonament, a Constantí, i per això cal veure'n almenys un fragment per tal com és de significativa. Adreçant-se als polemistes els diu: neque enim de summo in Sacris Litteris praecepto vobis ansa ad digladiandum oblata est; neque novus ullus de Religione divina introductos est error. Sed unam eandemque de Fide tenetis sententiam ita ut facile possitis ad ipsum communio-nis sensum venire. Nam non est consentaneum ut propter vestram imprudentem de adeo parvis exiguisque rebus mutuo concertationem, tanta populi multitudo ad dissentionem rapiatur; imo vero, non modo non est consentaneum, sed omnino nefas esse existimatur. Verum ut rem breviter exemplo quodam animis vestris mecum recognoscatis, dicam. Non vos praeterit opinor, philosophos ipsos unius quidem disciplinae professione omnes inter se consentire; sepe tamea in aliqua parte opinionum quas asseveratione affirmant, discrepare solere; qui licet disciplinae causa quam quisque illorum tuetur dissentiant, tamen ob professionem qua conspirare videntur denuo inter ipsos in gratiam redeunt. Quod si ita res se habet, quid est quod non sit multo convenientius ut qui famuli praepontis Dei constituti sumus propter ipsum religionis institum quod profiteremur consentientibus animis inter nos ipsos concordemus?" I diu més enllà: "Levem et inanem verborum contentionem de rebus tam exiguis minimeque necessariis... Popularia quidem sunt ista et puerili inscitiae magis quam sacerdotum et prudentium homi-

num congruentia... quoniam nullam rem gravem in nostrae religionis quasi ambitu comprehensam attingit, non est cur distinctionem aliquam animorum aut discordiam in vobis pariat. Atque haec dico non ut cogam vos in hac levicula et stulta quaestione."

Un hom s'hi queda desconcertat i esmaperdut en llegir aquestes coses. I mirant els discursos i les altres cartes de Constantí, bo i destriant-ne ço que es veu més que no és autèntic i fixant-se en tota la seva actuació, s'ha d'anar reconeixent que ell s'ho mirava des d'un punt de vista purament laicista, com un afer polític en el qual ell cercava la pau i tranquil·litat del seu Imperi i el benestar de la seva imperial persona, en obsequi de la qual ell mateix demana que es deixin de nicieses. I es tractava, no res menys, que d'ésser o no ésser el cristianisme!

Així es comprenen les variacions i àdhuc les contradiccions de la seva actitud. Quina diferència amb la fermesa i constància incommovibles d'Atanasi! A Constantí i als seus successors laïcistes, ço que els convenia i volien, era que s'imposés la pau, i per tant, una sola fórmula religiosa; fos la que fos. Per tal que aqueixes fórmules de conveniència siguin viables cal que siguin com més amples millor i per això cercaven les més imprecises, com esdevingué en 359 en els Concilis simultanis de Rimini, on eren els occidentals i de Selèucia, on se n'anaren els orientals, convocats tots per Constanci, i qui, amb un monstroós despotisme religiós, ja havia començat de fer la convocatòria, i l'assemblea, prescindint completament i expressament del Papa, com si l'emperador fos alhora l'autoritat suprema de l'Església. Acaci de Cesarea, qui es conduïa més com a cortesà que no com a bisbe, es posà d'acord amb Constanci i es valgué d'ell per a imposar forçosament la fórmula més imprecisa de totes, la de *semblant*, condemnant alhora l'arrianisme, el semi-arrianisme i l'ortodòxia. Fou relativament fàcil, als nous heretges del laïcisme, de forçar els orientals a subscriure la migrada fórmula; no tant, però, als occidentals de Rimini, qui en la primera fase del concili es comportaren com a perfectes ortodoxos nicens. Mes l'emperador amb els acacians, que podríem dir-ne el *partit idoni*, per mitjà de legats i del prefecte del *poder civil*, obliguen amb penes severíssimes a subscriure la fórmula que llavors ja podia dir-se'n laica. La majoria, a fi de comptes, hi arriba tristament a caure. S'ha de reconèixer, però, que la fórmula i tot el que fou subscrit, en si mateix, no és pas herètic i, per tant, és una pura hipèrbole la cèlebre frase de Sant Jeroni: "Ingenuit totus orbis et arianum se esse miratus est."

L'emperador i la seva política i els acacians laïcitzants triomfaren... *políticament*. I tal com acostumen a ésser les victòries del poder civil contra l'esperit, es tacaren de molta sang, i es voltaren de runes.

A Valentinià plaïen més les fórmules radicalment arrianes i amb el seu estol corresponent de bisbes tristament laïcitzants s'emprengué la persecució dels qui abans havien triomfat.

Valens, però, retornà a *doctrina imperial* la fórmula *homoena*, és a dir senzillament *semblant*, i recomençà una altra persecució sagnanta contra tots els qui no pensaven com l'emperador manava.

Era natural, però, que aquestes doctrines religioses que s'imposaven pel poder imperial en mancar-los aquest sosteniment havien d'aterrar-se. Per això Gracià i Teodosi, essent ortodoxos, l'empenta que donaren contra l'arrianisme fou decisiva i mortal.

El cèlebre edicte de Tessalònica, de 380, manant universalment "d'acceptar la fe ensenyada pel Bisbe Damas, de Roma i Pere d'Alexandria i confessar la divinitat del Pare, Fill i l'Esperit Sant", té tot un altre caràcter que no pas els decrets laïcistes i racionalistes dels seus antecessors, car ací l'emperador no es fa pas jutge ni definidor d'una doctrina i no es tracta tampoc d'una doctrina arbitrària, sinó que fa reconèixer la doctrina revelada per Déu, autenticada per l'Església citant explícitament el seu Cap Suprem, el Bisbe de Roma. Aquesta doctrina visqué i hauria viscut sempre, tal com ja hi viu, sense l'ajut dels emperadors i a desgrat de totes les persecucions, com en són prova els màrtirs i com en fou prova el gran Sant Atanasi. En canvi, quan l'emperador Teodosi en el concili de Constantinoble esquinçava les fórmules escrites més o menys arrianes d'alguns Pares d'aquell Concili Ecumènic II, els ortodoxos podien dir amb tota raó que l'heretgia que havia crescut als braços del poder imperial, ara en aquells mateixos braços moria d'ofegament.

LA FE PRIMITIVA I INVARIABLE EN LA TRINITAT

Davant aqueixes controvèrsies i després d'haver vist l'origen racionalista de l'arrianisme hom podria preguntar-se quin és, doncs, l'origen de les veritats dogmàticament definides a Nicea, car els protestants en general i els criticistes incrèduls pretenen que els ortodoxos, talment com els arrians, han pres tota llur doctrina de la filosofia greco-judaica, i la diferència fóra només que mentre els arrians servaven el caràcter racionalista, els ortodoxos hi imprimien un segell més fixe, més dogmatista. Les veritats dogmàtiques de Nicea procedeixen directament i substancialment de la Revelació i es demostra de dues maneres: examinant les mateixes fonts de la Revelació i en segon lloc per les diferències essencials que, sota la semblança dels mots, es veuen entre el Nou Testament i la Tradició eclesiàstica, d'una banda, i les retretes especulacions greco-judaiques, d'una altra.

El P. J. Lebreton (19) fa notar i demostra d'una manera lluminosa que la teologia antenicena no és únicament ço que expressen els apòlogistes i els helle-

(19) *La Théologie de la Trinité d'après St. Ignace d'Antioche en Recherches de Science religieuse* (abril 1925).

nitzants, els quals no sempre beuen en una font ben pura. La veritable fe s'ha d'anar a pouar, principalment, en el Nou Testament, en la Tradició cristiana, en la interpretació i professió oficial de l'Església, i això es troba en la litúrgia, en la pregària, en les declaracions i actes dels màrtirs, en el culte, en l'adoració de Jesucrist; i tot això demostra d'una manera més pura i més viva que no pas les controvèrsies racionals, com la fe de l'Església era trinitària en la Unitat divina i reconeixia i adorava com a vertader Déu, Nostre Senyor Jesucrist.

Demés, també fa notar Hefele (20) que l'Església des del seu origen professà sempre com a veritats divinament inspirades dos punts relatius al Λόγος i a la seva relació amb Déu el Pare; d'una banda la seva divinitat com el Pare i d'altra banda la seva distinció real i personal. El que els mancava era l'expressió o designació racional d'aqueixa unitat i de la Trinitat. I diem Trinitat encara que ací no es parli de l'Esperit Sant per tal com tot el que es deia del Fill, de si era o no subordinat al Pare, amb molta més raó també ja s'entenia de l'Esperit Sant, qui en tot cas seria o no subordinat al Pare i al Fill, i per tant, com per un conveni tàcit, parlaven només, llavors, del Pare i del Fill. I, demés, era el Fill el Λόγος el qui aparentava tenir una gran connexió amb la filosofia greco-judaica.

No cal retreure els nombrosos textos evangèlics on el mateix Jesucrist s'anomena Fill de Déu Pare, igual a Ell, etc. Si Jesucrist, doncs, no fos a més d'home veritablement Déu, aquells textos no foren altra cosa que ridícules falsedats i posarien la sagrada persona de Jesucrist en una situació no solament indigna de Déu sinó de qualsevol persona humana, com també no s'explicaria l'heroisme dels màrtirs ni la santetat de vida dels cristians, qui sempre l'adoraren d'una manera ben altrament distinta que els pagans als emperadors, comparació que algú ha volgut establir.

El text més famós que prova la divinitat del Fill i la seva Encarnació és el celebèrrim pròleg de l'Evangeli del deixeble predilecte de Jesús. Mes per tal com s'hi veuen algunes fortes semblances amb la ideologia de Filon, alguns han arribat a pretendre que tot el dogma de la divinitat del Fill era una transposició o una aplicació a Jesucrist de les especulacions merament racionalistes greco-judaïques. El P. Lebreton en la seva interessantíssima obra ja citada (21) fa un co-teig complet i decisiu entre Filon i Sant Joan, del qual el millor serà donar-ne un breu i esquemàtic extracte:

CONCORDÀNCIES DE MOTS I DIVERGÈNCIES DE SENTITS

El Λόγος. El mot és més alexandrí que judaic i puix que era comú entre els teòlegs i intellectuals de l'època, res no té d'estrany que sia emprat per Filon

(20) *Histoire des Conciles*, l. II, c. 1, 18, trad. de Leclerck.

(21) *Les origines du dogme de la Trinité*, nota 9.

i per Sant Joan. El sentit, però, és del tot divers; per Filon significa d'una manera especial un pensament o bé una *idea* de Déu; per Sant Joan, en canvi, significa millor la *paraula* de Déu, i això ja és més conforme a la tradició bíblica, al llibre de la Saviduria que a l'especulació hel·lènica.

Λόγος fill de Déu. Per Filon és una filiació d'ordre cosmològic. És que l'Univers té Déu per Pare i per consegüent el Λόγος també, afegint que té la saviduria per mare... Per Sant Joan, en canvi, és Fill *Únic* i ben altrament que les creatures de l'Univers.

Λόγος revelador. Per Filon és un revelador imperfecte, ombra de Déu. Per Sant Joan, en canvi, és revelador perfecte: "Qui em veu a mi veu el meu Pare"...

Λόγος creador. Per Filon és un senzill instrument, un lloctinent qui secunda Déu, el segell que Déu imprimeix en les seves obres. Per Sant Joan és creador directament i té la mateixa acció del Pare.

Λόγος mitjancer. Per Filon és un intermediari entre Déu i el món per privilegi obtingut. Per Sant Joan, en canvi, és mitjancer per tal com és Déu i home tot alhora.

Λόγος diví. Filon l'anomena Déu en tres passatges; però és degut al context de la frase i ell mateix ho declara un *abús de llenguatge* tot i remarcant la seva inferioritat i la distància respecte Déu. La no divinitat del Λόγος és, d'altra banda, la clau de tota la filosofia religiosa de Filon, car Déu no pot crear la matèria: és inassequible, inefable. Cal, doncs, un Λόγος *inferior* a Déu. En canvi, per Sant Joan, és Déu, i amb quina plenitud de frase i de fe que ho confessa! És tan essencial en la teologia joànica la divinitat perfecta del Λόγος com la seva inferioritat en la de Filon.

Λόγος personal. Per Filon no és més que una força, idea, ésser metafísic abstracte; mai una persona. Per Sant Joan, en canvi, és una persona ben designada que s'encarna, visqué i morí.

De cara a aquest paral·lel cal fer-hi, doncs, dues observacions: primerament, que pot haver-hi hagut algunes influències de fraseologia de Filon en Sant Joan. Però, en segon lloc, el sentit és completament i essencialment divers, i si es pren en conjunt la doctrina de l'un i de l'altre, la concordància de certes frases isolades, que eren patrimoni del llenguatge culte d'aquell temps, no té cap importància. Filon fa, per últim, una especulació arbitrària i racionalista i Sant Joan reconta *un fet* tal com és i on el raciocini, la filosofia humana no fa res sinó conformar-s'hi. Sant Joan, doncs, no ho treia ni podia treure-ho d'altra font que de l'autoritat reveladora de Jesucrist, vestint-ho, però, amb el llenguatge comú, que era el greco-judaic. Així mateix resulta de l'examen comparatiu entre la doctrina de les Cartes de Sant Pau i la de Filon. Farem ací també un petit extret del paral·lel del P. Lebreton (22).

On principalment es nota la influència filoniana és en la Carta als Hebreus; talment, que hi ha qui diu que sembla que la carta fou redactada per un filonista convertit al cristianisme, amb el benentès, però, que la carta es pot i *es deu* reconèixer com a *paulina*, això és, que conté la doctrina inspirada a Sant Pau. La relació entre filonisme i cristianisme l'expressa Menegoz bo i dient que al filonista per a esdevenir cristià li calia una conversió ben radical, mes una volta convertit i després, per tant, d'haver acceptat la doctrina de l'Encarnació — de la qual, per altra banda, el filonisme no en té cap idea — podia, llavors, molt bé anar aplicant a Jesucrist tots els atributs del *Λόγος* filonista, canviant, però — com qui no diu res! — tot el contingut, tot el significat de les expressions.

El nom de Λόγος. És curiós que en tota la Carta als Hebreus mai no s'hi dóna a Jesucrist el nom mateix de *Λόγος*; només se li apliquen els atributs amb les diferències essencials següents:

Λόγος πρωτότοκος, és a dir, *primer nat* de Déu. Així l'anomena Filon, però en sentit *cosmològic*, com si diguéss: la primera creatura qui *ordena* les altres... Per la Carta als Hebreus és Fill qui també és Déu i *creador* del món. Fins li dóna amb preferència el nom de *πρωτόγονος*, és a dir, primogènit, en sentit d'*uni-gènit*. Els jueus ja deien també que el *Messias* seria Fill de Déu; mes era en el sentit en què també ho deien del poble d'Israel. El cristianisme supera, doncs, essencialment tant la concepció hel·lènica com la judaica.

Cap dels àngels. Així l'anomenen Filon i la Carta als Hebreus; mes per Filon és també un àngel i tots ells abstraccions impersonals; mentre que per la Carta als Hebreus és llur superior personal i d'altra naturalesa.

Exemplar i imatge de Déu. Es troba així mateix en l'un i l'altre; bé que per Filon és una imatge *degradada* i tal com ho són més o menys totes les coses del món, i per la Carta als Hebreus és una imatge igual a Déu i personal; no pas *símbol*, com per Filon i els alexandrins.

Creador. Així mateix els és comú. Mes per Filon, com ja s'és dit, és un *instrument inferior a Déu* qui per si mateix no pot pas ésser-ne. Per la Carta, en canvi, el Fill, Jesucrist, és creador com a causa principal i plenament Déu com el Pare.

Gran Sacerdot. També ho diuen l'un i l'altre; mes, per Filon és un pobre simbolisme indicant que el *Λόγος*, tant el diví com l'humà, representen en el món el paper de Gran Sacerdot... Mentre que per Sant Pau Jesucrist és estrictament el Gran Sacerdot en funcions de Salvador i Redemptor. La diferència és im-mensa i essencial.

El mateix caldria dir d'altres textos de Sant Pau com, per exemple, de la Carta als Colossenses, I, 15, etc.; mes on Sant Pau, d'una volada d'inspiració, es posa als cims més alts de la revelació cristològica és en el tan cèlebre text de la *Carta als Filipenses*, II, 5-11, del qual diu el P. Prat (23): "Un hom

queda estupefacte de trobar aquesta doctrina sublim indicada, com per digressió, dins un passatge parenètic sense cap segona intenció de controvèrsia, com si es tractés d'un dogma vulgar ja de molt temps conegut i cregut de tots i que ja n'hi ha prou en recordar-lo per a fer-ne la base d'una exhortació moral; fet desconcertant, veritablement, i ben inexplicable si no se suposa que la preexistència de Crist i la unió en la seva Persona de la humanitat i de la divinitat feien part de la catequesi apostòlica i pertanyien a aquells articles elementals que cap cristià no havia d'ignorar".

El mateix podria dir-se d'algunes altres influències de llenguatge *alexandri* en les cartes de Sant Pau i que segurament procedeixen de les seves relacions i tracte amb Apollus, exegeta alexandri, qui arribà a ésser cap de colla dels primerencs cristians, com ho testimonia el mateix Sant Pau (24). Demés, els jueus alexandrins eren tan influents i nombrosos a Jerusalem que fins hi tenien una sinagoga.

CONCLUSIONS

Heus ací, doncs, com a conclusió d'aquest article, com la gran controvèrsia nicena fou una topada violentíssima entre la fe ortodoxa i el racionalisme herètic; d'una banda, doncs, la fe revelada i aplicada a un fet concret i històric: l'Encarnació. Per tant, l'explicació, la filosofia que se'n deriva no és pas un fruit de l'especulació arbitrària o espontània, sinó que ha de conformar-se amb la Revelació i els fets tal com són i no tal com un hom pensi o vulgui. I aquest conformisme necessari no és pas una abdicació ni un afebliment del raciocini ni de la filosofia. El conformar-se a la veritat objectiva és una perfecció, encara que es faci per autoritat si aqueixa és la de Déu.

D'altra banda hi topava, dèiem, el racionalisme greco-judaic, infidel, amb tots els seus matisos religiosos. Podia fer certament una teodicea i àdhuc una moral merament naturalistes, però no informar uns dogmes sobrenaturals.

Les deficiències, no res menys, eren en tots: els ortodoxos posseïen la fe, però no sabien expressar-la; els racionalistes s'aferraven al raciocini, però els mancava la fe. I la raó és impotent per a descobrir o explicar uns fets que *naturalment* són *sobrenaturals*.

Hi havia, doncs, un defecte comú de filosofia. Als ortodoxos els en mancava per a la indicació, expressió i vindicació racional de la fe, i als heterodoxos els mancaven les noves bases i els nous horitzons amb què la Fe enlaira i ennobleix la Filosofia.

Veus ací, doncs, un cas ben típic del natural i mutual complement entre la Fe i la Raó en qüestions religioses.

(24) Fets, VIII, 24...